

UDK 821.161.1-311.2.09 Ulickaja, Lj.
821.161.1-311.2:392
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 19. 4. 2009.
Prihvaćen za tisak: 3. 11. 2009.

JASMINA VOJVODIĆ
Filozofski fakultet
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Ivana Lučića, 3, HR – 10000 Zagreb

OBITELJ: DETERMINIZAM I SLUČAJNOST U DJELIMA LJUDMILE ULICKE¹ ŠTO JE OBITELJ?

U tekstu će se pokušati obraditi tema obitelji u djelima suvremene ruske spisateljice Ljudmile Ulicke. Njezina su djela često definirana kao "obiteljske sage" jer je tema obitelji jedna od najprisutnijih u njezinim romanima i novelama. Mjesto i vrijeme obitelji najznačajnija su sjecišta koja nam daju mogućnost da se pokuša odgovoriti na pitanja: što je obitelj, tko obitelj čini, kada se ona okuplja, tko su njezini članovi i sl. Budući da suvremena obitelj kakvu opisuje Ulicka, često dokida "srodstvo po krvi", u njezinoj je prozi često riječ o "srodstvu po izboru". Tekst će stoga pokušati pokazati da je slučaj postao važniji od determinizma, što odgovara općim postavkama postmodernističke proze.

KLJUČNE RIJEČI: *obitelj, porodica, vrijeme obitelji, mjesto obitelji, krvno srodstvo, srodstvo po izboru*

Citiramo li rječnike, naići ćemo na vrlo srodne definicije obitelji: "obitelj je ukupnost bliskih rođaka koji žive zajedno" (Dal', 2003) ili "zajednica roditelja s djecom i drugima u istom kućanstvu" (Anić, 2000). Obitelj se definira i kao "mala grupa osnovana na braku ili krvnom srodstvu, čiji su članovi povezani zajedništvom svakodnevice, uzajamnom moralnom odgovornošću i uzajamnom pomoći" (BCÈ, 2005) ili, kako definira *Opća enciklopedija*, obitelj je "osnovna društvena zajednica zasnovana na zajedničkom životu užeg kruga krvnih srodnika, obično roditelja i djece, u kojoj se sjedinjuju biološko-reproduktivne, ekonomske i odgojne funkcije" (*Opća enciklopedija*, sv. 6, 1980). U svima ovim definicijama uočavaju se dva osnovna elementa: rodbinska veza i zajednički život.

U brojnim pak sociološkim analizama koje se bave pitanjima obitelji, obitelj je definirana kao: "kolijevka čovječanstva", "veza biološkog i socijalnog", "dio

¹ Ovaj je tekst nastao kao odgovor na temu Međunarodne filološke konferencije održane u Sankt-Peterburgu 2006. godine te je u ovome obliku znatno proširena i dopunjena verzija referata pročitana na spomenutoj konferenciji od 13. do 18. ožujka iste godine pod temom: "Sem'ja i ee raspad. Determinizam i slučajnost" v proizvedenijah Ljudmily Ulickoj" i teksta objavljenoga pod tim naslovom u zborniku *Materialy XXXV Meždunarodnoj filologičeskoj konferencii. Istorija ruskoj literatury*, 2006.

društvenoga sustava", "primarna društvena zajednica", "prvobitna jezgra društva". Sergej Ušakin, urednik zbornika *Obiteljske spone (Semejnye uzy I. i II, 2004)* definira obitelj kao "način organizacije života", a moskovski sociolog A. I. Antonov kao:

zajednicu ljudi koja je povezana brakom, roditeljstvom i srodstvom na osnovi zajedničkog kućanstva i (ili) proizvodnje, koja vrši reproduktivnu funkciju stanovništva i socijalizaciju djece, a također i uzdržavanje (potporu u životu) članova obitelji (Antonov po Ušakin, I. 2004: 14).

Obitelj kao socijalna pojava pretrpjela je i do danas trpi mnoštvo promjena. Tijekom evolucije obitelji (misli se na razvojnu, društvenu evoluciju, a ne biološku), bez obzira na izmjene u njezinoj konfiguraciji, problem obitelji i dalje čuva svoju aktualnost. Kao i uz brak, i uz obitelj se vezuju norme, propisi, prava i obaveze, koji imaju, s jedne strane, pravni karakter, a s druge, moralni, odnosno onaj koji se regulira običajima i tradicijom zajednice (vidi Kaz'mina; Puškareva, I. 2004: 185). U pravnome smislu brak je socijalna institucija koja predstavlja ugovor, a taj ugovor obvezuje i vezuje obitelj u zajednicu. Obitelj je stoga u dvostrukom odnosu, odnosu privatnoga i društvenoga/sankcioniranog/propisnog. Lévi-Strauss je slično definirao obitelj – kao društvenu grupu s tri karakteristike: nastaje putem braka, sastoji se od muža, žene i djece i ujedinjena je propisima i dužnostima (po Golubović, 1981: 62). Danas možemo govoriti o "strukturnoj ambivalentnosti obitelji" (Ušakin), što zapravo daje mogućnosti diferencijacije i razvijanja raznolikih odnosa unutar nje same.

Sociolozi, koji se bave obitelji kao društvenom činjenicom i malom grupom, često je definiraju kao dinamičan odnos privatnoga i javnoga ili u razvojnome smislu kao prijelaz iz prirodnoga u privatno stanje. Prirodnost obitelji kamen je spoticanja sociologa i antropologa:

Obitelj se u povijesti javlja ponajprije kao prirodno izrasli odnos, koji se potom izdiferencirao sve do moderne monogamije, stvorivši na temelju tog procesa diferencijacije odvojenu oblast, oblast privatnog (...) U zbilji obitelj ne ovisi samo o povijesno konkretnim društvenim realnim činjenicama, već je društveno posredovana sve do svoje najintimnije strukture (Adorno; Horkheimer, 1980: 124).

Često se smatra da obitelj treba biti mišljena kao pluralistička, tj. kao prirodna, povijesna, ali i biološka, društvena, fiziološka te duhovno-moralna zajednica (Adorno; Horkheimer, 1980). Dakle, ona u sebi ujedinjuje biološko i socijalno, ili riječima Zagorke Golubović, ona je "bio-socijalna jedinica" jer ne nastaje samo prema "društvenim zakonitostima, pravilima i konvenciji, već i prema biološkim zakonima reprodukcije i na osnovu krvne veze između članova koji je sačinjavaju" (Golubović, 1981: 57). Ne udubljujući se u sociološka razmatranja obitelji kao jezgri društva, njezinoj krizi, obitelji kao prostoru za stvaranje društvene prilagodljivosti i socijalizaciji ili temelju društva koji (u kršćanskome smislu) čuva sklad te koji (u društvenome smislu) jamči očuvanje mira i razumijevanje klasa, razmotrit ćemo dio stvaralaštva Ljudmile Ulicke u kojemu su vidno naglašeni spomenuti problemi.

LJUDMILA ULICKAJA

Suvremena ruska spisateljica Ljudmila Evgen'evna Ulickaja u jednom je od svojih intervjua, odgovarajući na pitanje novinara, književnoga kritičara, rekla da je zanima čovjek i sve što ima veze s čovjekom te sve ono što se odnosi na područje antropologije (vidi Marina Georgadze, *Interv'ju*, 2003). Problemi usko ljudski, odnosi unutar obitelji, obiteljske fabule – to su elementi koji ulaze u prozu ove spisateljice. Istaknula je kako je ne zanimaju problemi, pojave i ideje sami za sebe, nego čovjek u doticaju s problemima, pojavama i idejama. Obiteljski su problemi, gledajući iz takvoga rakursa, temeljni. Treba spomenuti da mnogi kritičari njezina djela definiraju kao "obiteljska", kao "enciklopediju ruske obitelji" (Arhangel'skij). Obiteljskima se definiraju jer pojedinac u njezinoj prozi nikada ne stoji izdvojen iz svijeta – "pojedinac je uvijek karika u lancu naraštaja" (Gurevič po Savkina, I. 2004: 157). U kritikama se njezini tekstovi približe žanrovski određuju kao: "obiteljska saga" (*Iskreno vaš Šurik*), "obiteljsko-medicinski roman" (*Slučaj Kukockoga*), "obiteljska kronika" (*Medeja i njezina djeca*). Arhangel'skij se primjerice poigrava Tolstojevim motom s početka romana *Anna Karenina*: "Sve sretne obitelji nalik su jedna na drugu, a svaka nesretna, nesretna je na svoj način" (Tolstoj, 1976), što bi se kod ove suvremene spisateljice moglo sažeti u posve novi moto: "Sve su sretne obitelji nesretne na svoj način" (Arhangel'skij, 2009). Tekstovi Ljudmile Ulicke govore o obitelji kao "mogućnosti izbora", o "slučajnosti", oni naglašavaju zajedništvo, ali i gubitak krvnoga srodstva te porast individualnoga izbora. Drugim riječima, slučajnost je u njezinim djelima stala na mjesto determinizma, o čemu ćemo govoriti u ovome tekstu.

Dodirnimo samo ovlaš neke od problema. U romanu *Slučaj Kukockoga* (*Kazus Kukockogo*, 2001) obitelj Kukockij uzela je pod svoj krov malenu (tuđu) Tonju kada je ostala bez roditelja. Pavel Kukockij posvojio je Tanju, oženivši se njezinom majkom, a braća Gol'dberg žive s njima u dvjema ulogama: kao braća i Tanjini muževi. U romanu *Medeja i njezina djeca* (*Medeja i ee deti*, 1996) krymska se Medeja odnosi prema rođacima kao da su njezina vlastita djeca, premda svoje djece nema. U pripovijesti *Sonjica* (*Sonečka*, 1995)² u dom Sonje i Roberta Viktoroviča ušla je (tuđa) Jasja, prijateljica njihove kćeri Tanje i živjela s njima pod istim krovom ujedno i kao ljubavnica Roberta Viktoroviča. U romanu *Iskreno vaš Šurik* (*Iskrenne vaš Šurik*, 2003) razvija se nepotpuna obiteljska linija: baka, kći, unuk, odnosno obitelj bez muške polovice: bez djeda, bez muža i bez oca. U pripovijesti *Veseli sprovod* (*Veselye pohorony*, 1997) riječ je o pravim haremskim odnosima. Glavni junak Alik umire dok se oko njega okupljaju njegova supruga i ljubavnice. U mnogim se novelama djeca posvajaju, očevi žele utvrditi očinstvo, dok drugima to nije bitno. Događa se da se ostarjeli muškarac ženi ženom koju ne voli ne bi li od posinka učinio ljubavnika (*Sinko /Golubčikl*, 2004), a ponegdje čitamo o zajedničkom životu dviju udovica istoga muškarca (*Ménage à trois /Menaž a trual*, franc. "domaćinstvo / obitelj/ utroje", 2007) i sl. U gotovo svim novelama i romanima riječ je o obiteljskim problemima, o iskrenim odnosima, ali i nepotpunim obiteljima, kvazirodbinskim odnosima, zamjenskim roditeljima/djeci, pseudoroditeljima/djeci/unučadi i sl.

² Ova se pripovijest nedavno pojavila u hrvatskome prijevodu (vidi *Sonječka i druge priče*, prev. Igor Buljan, Sysprint, Zagreb, 2009).

Već površinsko nabranje problema koji se tematiziraju u djelima ove spisateljice pokazuje koliko su obiteljski odnosi u njima važni i složeni. Slobodno možemo reći da je obitelj mreža u koju sepletu svi drugi problemi.

Istaknut ćemo dva osnovna aspekta obitelji: njezino vrijeme i mjesto.

VRIJEME OBITELJI

Vrijeme obitelji određuje se vremenom kada se obitelj okuplja. Drugim riječima, onim vremenom, kada se zajednica sama osjeća kao obitelj, kada njezini članovi razgovaraju i kada su na okupu. Naposljetku, vrijeme i prostor često se preklapaju: prostor ulazi u vrijeme, a vrijeme u prostor. U romanu *Medeja i njezina djeca*, u kojemu dominira koncept obitelji, vrijeme je obitelji "ljetna sezona, kada se okupljaju rođaci, vrijeme dana obilježeno Medejinim i poslovima i njezine obitelji, a znaci su: ljetno, jutro, dan, večer, noć" (Čistjakova, 2004). U širem se planu vrijeme određuje nasljedstvom roda Sinopli u čijem je središtu ponovno Medeja Mendes, rođena Sinopli, kao poveznica prošlosti i budućnosti, odnosno predaka i potomaka.

Ipak, možemo primijetiti da je vrijeme obitelji prije svega praznik/blagdan, zbog čega smo suočeni s nekom vrstom tautologije: praznik postoji zbog obitelji, a obitelj zbog praznika. Praznik (državni) / blagdan (vjerski) predstavlja vrijeme koje članovi obitelji osjećaju kao zajedničko, vrijeme kada su "dužni" osjećati se kao obitelj. Za vrijeme praznika/blagdana osjeća se stanovita punina, kada se članovi obitelji "pune" uvijek obnovljivim značenjem ili praznina, kada su članovi "ispražnjeni" (od praznik – prazan /rus. *prazdnik – prazdnyj*, vidi Vojvodić, 2007) zbog zaboravljena izvornoga značenja.

Novogodišnja noć u domu Roberta Viktoroviča u pripovijesti *Sonjica* naglašava značaj praznika: Aleša je bio zaljubljen u Tanju, Tanja u Jasju, a Jasja se pak za novogodišnje noći zaljubila u Tanjin dom. Jasja je, inače siročče, u vrijeme Nove godine osjetila tuđi dom kao svoj.

U romanu *Slučaj Kukockoga* obitelj se sprema za Novu godinu otputovati u Moskvu. Članovi obitelji, međutim, nakon što su se okupili, osjećaju otuđenje jedni od drugih, dok u isto vrijeme očekuju zajedništvo:

Bio je to najneobičniji obiteljski praznik koji se samo može zamisliti. Uz Tanju i Sergeja, sretnih, neopterećenih ni prošlošću ni budućnošću, svatko je od prisutnih osjećao snažno otuđenje od svijeta i duboku usamljenost. Kao da su se prirodne i rodbinske veze razrušile, ispremišale i izokrenule (...) (2007: 642).

U romanu *Ikreno vaš Šurik* Nova se godina opisuje prilično često, pa bismo mogli reći da se svi događaji u romanu, kao i odnosi među junacima, zbivaju u cikličnim intervalima: od Nove godine do Nove godine. Upravo Nova godina u spomenutom romanu znači "vrijeme obitelji" i svi koji se pojavljuju izvan toga uskoga kruga ometaju domaći obiteljski praznik. Kada je Vera Aleksandrovna odlučila novogodišnju noć proslaviti sa sinom Šurom, došla im je u goste Faina Ivanovna, Verina kolegica s posla, i pomutila plan:

Ona je bila toliko zadovoljna svojom avanturom da nije primijetila ni Šurine začuđene obrve, ni laku Verinu gestu u sinovu smjeru – tu se ništa ne može napraviti... Njoj ni napamet nije palo da se kolegica možda neće obradovati njezinu dolasku (2005: 32).

Nakon Faine, došla je Šurina prijateljica Alja i "taj je put uzdahnula Vera Aleksandrovna". Najvažnije od svega jest činjenica da je "uništena bila zamišljena večer" (2005: 34).

Nova godina u tom romanu vrlo često podsjeća na nedostatke bilo materijalnih sredstava, bilo emocija, ili obiteljske prisnosti. Majci i sinu nedostaje baka Elizaveta Ivanovna, koja je gotovo do svoje smrti sačuvala jedinstvo obitelji i praznik činila svečanim:

Opet se približavala Nova godina i ponovno je Šurika i Veru hvatao osjećaj napuštenosti: bakina odsutnost lišavala ih je Božića, dječjega blagdana s jelkom, francuskim božićnim pjesmicama i gatanjem uz medenjake. I jasno je bilo da je taj gubitak nemoguće nadoknaditi, i božićna odsutnost Elizavete Ivanovne postaje odsada i sadržajem zimskih blagdana. Vera je bila potištena. Šurik bi, izabравši trenutak večeri, sjedao pokraj majke. Ponekad bi ona otvarala pijanino, tromo i tužno prebirala nešto Schubertovo, što je pod njezinim prstima zvučalo sve gore i gore... (2005: 65 i 66).

Spomenuta će Alja još jednom pokvariti Novu godinu kao obiteljski praznik, ili "kompoziciju u kojoj je treći bio posve suvišan" (2005: 75). To zapravo znači da ukoliko netko želi ući u obitelj, to mora učiniti na novogodišnju noć, jer je Nova godina obiteljski praznik. Šurik je dočekivao Novu godinu udvoje s majkom – to je njegova obitelj. Baka je umrla, otac je poginuo, Šura ga nije ni poznavao. Majka i sin slave Novu godinu bez ikoga sa strane:

Šurik je, kao i obično, kupio jelku, a Vera Aleksandrovna je odjednom odlučila obnoviti Božićni spektakl, koji nisu igrali otkad je umrla Elizaveta Ivanovna (2005: 122).

Kako raste obiteljska sreća, tako raste i "uobičajenost" Nove godine ("Šurik je, *kao i obično*, kupio jelku"; ili ranije spomenuto: "*opet se približavala Nova godina*"; "*ponovno* ih je hvatao osjećan napuštenosti", "*obnoviti* Božićni spektakl" i sl.). Smisao se razotkriva u cikličnosti praznika – uvijek u novom i opetovanom slavljenju, obnavljanju.

Premda Vera Aleksandrovna nema unuku, zavoljela je Murzika (djevojčicu Mariju, Stovbinu kćer) kao svoju vlastitu. Bez majke (umrla je), muža (spominje se samo da je poginuo), bez braće i sestara, pojavljuje se pseudounuka. Nova godina zadobiva smisao žarišne točke vremena obitelji.

Politički događaji u Moskvi u kolovozu mjesecu 1991. godine, vrijeme puča i neizvjesnosti s policijom i vojskom na ulicama, događaji su koje Alikova rodbina i prijatelji promatraju na TV ekranu (*Veseli sprovod*). Ono što je zajedničko okupljenoj "obitelji emigranata" jesu zajednički korijeni. Svi su porijeklom iz Rusije, premda teško prate ruski jezik na televiziji, a udaljenost izražavaju komentarima: "Što će se sada dogoditi?"; "Nesretna zemlja"; "Bit će rata"; "Gledajte, tenkovi idu pokraj naše kuće" i sl. Rodbina, prijatelji i poznanici okupljeni su oko političkoga događaja, ali i kasnije oko Alikove posmrtno postelje te njegove smrti. Sprovod je također "obiteljsko vrijeme".

Godišnjica braka kao pravi obiteljski praznik točka je u vremenu koja u ocu budi uznemirenost jer je običaj da se obilježava s prijateljima, a njega uvijek iznova podsjeća na činjenicu da njegov sin Denis nije njegov (*Najstariji sin*).

PROSTOR OBITELJI

O prostoru obitelji govorila je Čistjakova u tekstu "Koncept obitelji" (2004), analizirajući roman *Medeja i njezina djeca*. Prostor je definirala kao "posve određeno, značajno mjesto, gdje se skupljaju rođaci i gdje se osjećaju udobno, kao u svojem svijetu" (Čistjakova, 2004: 279). Krym, Poselok i Medeja kuća prostori su Medeje obitelji u spomenutom romanu. Tome je prostoru dano veliko značenje: roman završava potvrdom obiteljskoga mjesta ("Do danas u Poselok dolaze Medeje potomci", 2007: 574). Medeja je kuća središte cijeloga svijeta i ujedno mjesto okupljanja rodbine. Stoga bismo, riječima Savkine, mogli reći da je "Medeja centripetalna sila, stup između prošlosti i budućnosti, skupljačica roda, nositeljica roda, plemena" (Savkina, I. 2004: 170). U njezinu se domu svi okupljaju, čak i nakon njezine smrti.³ Obiteljska kronika nastoji ukazati na granice između Doma i Svijeta, svojega i tuđeg, vlastitoga i drugog. Taj domaći i poznati prostor stvaranje je habitusa (Bourdieu po Savkina, I. 2004: 158) ili ustaljenosti i reda, načina života (rus. *uklad žizni*).

Vrijeme obitelji odgovara na pitanje "kada". A kada se obitelj okuplja (Nova godina, godišnjica braka, politički događaj, sprovod, imendan), tada prostor obitelji odgovara na pitanje "gdje" se okuplja. Osim konkretnoga, poput Poselka u *Medeji*, u Ulickinim djelima postoje i druga mjesta koja potvrđuju "mjesto", "prostor" obitelji ili njezin *locus*. Ponajprije je to grad (Krym, Moskva, New York), a zatim stol (obiteljski, dakako).

Moskva se pojavljuje u većini Ulickinih djela i opisana je kao poznato mjesto, gotovo obiteljsko i blisko. U romanu *Iskreno vaš Šurik* možemo uočiti stanovitu nostalgiju za Moskvom s kraja sedamdesetih, koju Ulickaja rekonstruira po malenim detaljima, oslikavajući poznate toponime – MGU, postaje metroa Novoslobodskaja ili Izmajlovskaja, na primjer, Puškinov spomenik – kao da pješice ili gradskim prijevozom prolazimo pokraj njih.

Primjeri koje smo navodili u vezi s praznovanjem Nove godine istodobno naglašavaju i prostor obitelji: "svi su se okupili u Moskvi za Novu godinu" (*Slučaj Kukockoga*). U istom romanu Tanja se zaželjela Moskve i razmišlja o preseljenju.

Moskvu s nostalgijom gleda Alik (*Veseli sprovod*), kao i svi okupljeni oko njega u New Yorku 1991. godine. Moskva je mjesto odakle su potekli. Alik sanja taj grad u kojemu je "sve svijetlo i prekrasno i stari prijatelji slave njegov dolazak" (2004: 116). Premda spomenutom junaku nedostaje Moskva, ovaj umjetnik-emigrant osjeća se središtem pozornosti među prijateljima i rodbinom u New Yorku. Njegov

³ Velika Majka Medeja, čije ime nije slučajno odabrano, nesumnjivo podsjeća na mitološku Medeju, ubojicu vlastite djece. Te dvije Medeje žene su različitih vremenâ, ali nije važna njihova neposredna sličnost, važna je Medeje "aura" (Savkina). Ipak, mitološka je Medeja antička, predkršćanska i osvetnica, a suvremena je judeo-kršćanska, koja pamti zlo i dobro, ali i prašta, a to u njihovim svjetovima igra najvažniju ulogu.

je osnovni *locus*, zapravo, postelja, naslonjač oko kojega svi stoje, jer je on bolestan i nepokretan. Alik je lik, zapravo A-lik ili kontra-lik, koji u mislima i preko TV ekrana živi u Moskvi, a u stvarnome životu u New Yorku. Njegov je život, kao život emigranta dvostruk: i ovdje i ondje.

Moskva je, nadalje, pozitivno mjesto za sve Kukocke u romanu *Slučaj Kukockoga*. Il'ja Iosifovič, već vrlo star čovjek, živi u New Yorku i odlučuje posjetiti novorođenoga praunuka. Okvir romana se time zatvara: budući da se genealogija Kukockih, koja počinje još od sedamnaestoga stoljeća i povezana je s Rusijom, dapače, s Moskvom, zatvara upravo obećanim dolaskom u Moskvu. Moskva kao konkretno mjesto i obiteljski prostor ponovno ujedinjuje sve rođake.

Obiteljski je prostor važan jer je temelj zajedništva. "Zajednički dom, bez kojeg ne postoji porodica, simboliše princip zajedničkog življenja članova i zajedništva koje se ostvaruje" (Golubović, 1981: 60). Bez zajedničkoga prostora nema zajedništva, a prostor mora biti blizak svima koji tvore obitelj.

Obiteljski prostor, znatno uži od grada, svakako je stol. Stol je opće mjesto i svojevrsni obiteljski oltar. Semantika stola u ruskome jeziku objedinjuje dva pojma – predmet i blagovanje. Dakle, stol je dio pokućstva (radni, pisaci, kuhinjski i sl.), a odatle izraz, dobro poznat i u našoj kulturi: "sjesti za stol", odnosno "početi jesti", "prihvatiti se obroka" (vidi Anić, 2000). U ruskome se jeziku prostorija u kojoj se nalazi stol kao mjesto za jelo naziva *stolovaja* (hrv. blagovaonica). Drugo značenje ove riječi jest trpeza, prehrana, kuhinja, hrana (rus. *dietičeskij stol* /dijetna prehrana/, *mjasnoj stol* /mesna prehrana/ i sl.).

Mnogi Ulickini junaci razmišljaju o domu, o mjestu, *locusu* svoje obitelji. Dom je za njih "vlastiti svijet, tvrđava iza čijih zidina (...) hući neprijateljska šuma povijesti" (Savkina, I. 2004: 157). Primjeri obiteljskih okupljanja, koji se događaju obično za praznik/blagdan, potvrđuju da se obitelj u svojem bilo potpunom ili nepotpunom sastavu okuplja oko stola, nesumnjivoga obiteljskog oltara za kojim dolaze do izražaja sve dobre i loše strane obiteljskoga života. Stol se u takvom tumačenju približava idiličnom kronotopu (Bahtin) zbog "organske privrženosti, priraštenosti života i njezinih događaja uz mjesto" (Bahtin). Stol postaje konkretni prostorni ugao koji povezuje obitelj s prošlošću i kao takav prostorni svijet sam je sebi dovoljan. On se može definirati kao jedinstvo mjesta, tj. kao vjekovna privrženost naraštaja uz jedno mjesto od kojega je njihov život u svim svojim događajima (rođenje, djetinjstvo, brak, ljubav, rad, smrt) neodvojiv. Značaj stola kao mjesta okupljanja naglašava Chouraqui u tumačenjima Pete zapovijedi. "Obiteljski je stol", drži on, "isto što i žrtveni oltar, pri čemu je otac poslužitelj domaćeg kulta uz pomoć majke, čuvarice čistoće braka i mira u obitavalištu" (Chouraqui, 2005: 149).

Il'ja Iosifovič (*Slučaj Kukockoga*) odlučuje otputovati u Moskvu jer je ona jedinstveno mjesto koje "zbližava i slijeva kolijevku i grob, djetinjstvo i starost, život različitih naraštaja" (Bahtin, 2009), upravo kao što je to Poselok u romanu *Medeja i njezina djeca*, gdje Medejin grob sjedinjuje rođake nakon njezine smrti, tako rođenje djeteta u *Slučaju Kukockog* obećava ponovno sastavljanje roda. *Locus* obitelji je poznat prostor: bilo da je riječ o gradu/selu, domu ili obiteljskome stolu, govorimo uvijek o "rodnom prostoru obitelji gdje nema ničeg stranog, slučajnog i nerazumljivog, gdje se nanovo uspostavljaju izvorno ljudski odnosi, gdje se na

obiteljskoj osnovi uspostavljaju drevne bliskosti: ljubav, brak, rođenje djeteta, spokojna starost stečenih roditelja, obiteljske trpeze“ (Bahtin, 2009).

ROD I MJESTO

Uz naše pitanje iz podnaslova: što je obitelj, mogli bismo postaviti još jedno: tko čini obitelj? Ljudmila Evgen'evna je pisala neku vrstu obiteljskih kronika, njezini romani podsjećaju na "obiteljske sage". Junaci joj, rečeno je u jednom intervjuu (vidi Arhangel'skij), potječu iz uskoga kruga rođaka, a njezine fabule satkane su od odnosa unutar obitelji. Problemi u tim obiteljskim sagama vrlo su često problemi roda i rodbinskih veza. O Kukockima se govori kao o dinastiji Kukockih po muškoj liniji. Ženska je linija dvostruko zakinuta: Elena Kukockaja nema maternicu (ne može nastaviti rod) i gubi pamćenje (ne pamti rod). Medeja je, s druge strane, skupljačica roda u romanu *Medeja i njezina djeca*. Ona nema vlastite djece, ali rođake po bočnoj liniji doživljava kao svoje, stoga "Medejina obitelj nije obitelj u strogom 'rječničkom' značenju te riječi, jer se veze u njoj ne stvaraju po krvnome srodstvu, nego *po izboru*" (Savkina, I. 2004: 171). Srodstvo po izboru jedan je od elemenata "slučajnog rodbinstva", a taj se motiv "na bizaran način ukršta s idejom istokrvnosti, miješanja krvi i tradicijom obiteljske predaje 'rodbinskoga sjećanja'" (Savkina, I. 2004: 173). U Ulickinim djelima postoji cijeli niz adopcija, pseudorodbinskih odnosa te nepunih obitelji, a svaki novi član ulazi u obitelj, vukući za sobom svoju obiteljsku liniju, svoje genealoško stablo.

Problem Vere Aleksandrovne u romanu *Iskreno vaš Šurik* popunjavanje je službenih formulara, krsnih listova, izvadaka iz matične knjige rođenih. Šurik je dobio prezime po majčinu djedu Kornu jer mu je otac poginuo, a majka nije bila udana. Šura je rastao bez oca i bez djeda, baka s majčine strane, kao i njegova majka bile su bez muževa te se na taj način razvijala samo ženska linija obitelji. Vidi se, nadalje, da je dječak ime Aleksandr dobio po djedu s majčine strane (majčin patronim je Aleksandrovna), dok mu je skraćeno, posve uvriježeno ime od milja Šura, Šurik. U studentskoj je dobi pak Šura pomogao kolegici Stovbi fiktivnim brakom kako bi njezino još nerođeno dijete, koje biološki nije bilo njegovo, ipak dobilo njegovo prezime. Kada je dijete naraslo do školske dobi, nastali su vrlo komplicirani pseudorodbinski odnosi:

Za dvije godine, dok je Marija išla u običnu mjesnu školu, Vera i Lena Stovba razvile su posebne, neovisne o Šuri, odnose. Ranija obiteljska konfiguracija, jednostavna i ubitačno jasna, koja je ujedinjavala majku i sina, preobrazila se u nešto složeno i pokretno. Kada su živjeli utroje, Vera, Šurik i Marija, razvijale su se odreda različite kombinacije. Ponekad, kada bi išli u nedjeljno jutro u muzej ili na izložbu, i kada bi Šurik držao Veru ispod ruke, Marija bi se čas stiskala uz Šurika, čas bježala naprijed, čas bi se stiskala uz Veru, Vera je zamišljala da je Marijina majka, a Šurik – njezin otac. Šurik je u Mariji vidio više mlađu sestru, koju mu je nametnula Verica. Sama pak Marija se nije mučila razmišljanjima: Verica i Šurik bili su njezina obitelj (2005: 135).

Nepuna obitelj ili, bolje rečeno, nepravna obitelj u smislu krvnoga srodstva, susreće se i u *Medeji*, premda se autorski pripovjedač na kraju romana slijeva s njezinom rodbinom:

Izuzetno je ugodan osjećaj pripadati Medejinoj obitelji, takvoj velikoj obitelji da čak sve njezine članove po liku ne prepoznaješ i oni se gube u perspektivi bivšega, nebivšega i budućeg (2007: 575).

S najsloženijim smo obiteljskim odnosima u pitanjima roda i srodstava upoznati u romanu *Slučaj Kukockoga*. Elena se udala za Pavla Kukockoga, što je njezin drugi brak, premda nije bila razvedena niti udovica, Pavel Kukockij posvojio je Eleninu kćer Tanju, a Toma, Tanjina prijateljica, nakon smrti roditelja, počela je živjeti u njihovu domu. Braća Gol'dberg okupljaju se s Kukockima (za stolom!), dadilja Vasilisa živi u njihovu domu, s njima nema rodbinske veze, premda ispunjava ulogu bake (uzgred rečeno, ona rijetko sjedi za stolom s Kukockima). Ovakvi se složeni odnosi nastavljaju u sljedećem naraštaju. Tanja je u drugom stanju, otac njezina djeteta je jedan od braće Gol'dberg, koje ona doživljava kao svoju braću, dok je jazzista Sergeja "izabrala" da bude otac njezine kćeri. Ovu složenost rodbinskih odnosa razotkriva spomenuta novogodišnja večer u Moskvi, gdje su se pod krovom Kukockih svi okupili za stolom:

Sergej je djevojčicu zavolio najprirodnije, kao što je Pavel Alekseevič svojedobno samu Tanju, tako da je malo tko od prijatelja znao da djevojčica uopće nije Sergeeva kći, a da mu Tanja nije žena. Problem braka nimalo nije zanimao par. Iskreno govoreći, oboje su službeno bili zauzeti: Sergej je bio oženjen Poluëktovom, a Tanja je bila udata za Gol'dberga (2007: 667).

Mogli bismo reći da "krvna veza, 'ispravno' predenje rodbinske niti ustupa mjesto obitelji po izboru, montažnoj, slučajnoj obitelji" (Savkina, I. 2004: 179). Rod i srodstvo postaju manje važni od mjesta prebivanja obitelji.

Je li genealogija ili porijeklo pojedinca problem? Koliko je to čovjeku važno? Pitanja su to na koja obitelj daje odgovor. U razvoju čovjeka tijekom odrastanja pojavi se pitanje: Tko sam ja? Odakle su moji preci? Tko su oni bili? Obitelj, kao što smo rekli na početku, podrazumijeva rod, rodbinsku vezu te se stoga ona u svim vremenima smatra jezgrom društva, odnosno, ona će jezgrom postati kada će biti "rehabilitirana u perspektivi ravnopravnosti koja se razotkriva kroz iskaz Pete zapovijedi: *Poštuj oca svojega i majku svoju*" (Chouraqui, 2005: 158). U sociološkim razmatranjima, koje smo letimično spominjali, obitelj se definira kao "jedina društvena grupa u kojoj se individua rađa, te prema tome, porodicu pojedinac ne bira, ona ne nastaje na osnovu dobrovoljnog, odnosno na osnovu manje ili više prisilnog udruživanja, već je individua prosto zatiče kao neminovnu datost" (Golubović, 1981: 58). Govorimo li i dalje o obitelji/porodici ako tomu nije tako? U našim se primjerima susrećemo, upravo suprotno, s mogućnosti odabira. Znači li to da više ne možemo govoriti o tradicionalnome poimanju obiteljske zajednice?

Uz srodstvo u definiranju obitelji, susretali smo se i s mjestom njezina boravka ili zajedničkoga življenja. Odatle i glagol "obitavati" (živjeti na nekom mjestu, stanovati, boraviti, prebivati, vidi Anić, 2000). U ruskom jeziku riječ *obitel'* poprimila je sasvim novo značenje – manastir (Ožegov; Švedova, 2007), te u drugom značenju "mjesto gdje netko živi". Staroslavenska riječ *obitati* znači "živjeti", "prebivati", dok je *obitel'* – dom. Semantika riječi *vitat'* znači obitavati, živjeti (lat. *vita*), prebivati negdje privremeno ili stalno (Dal', 2003), isto kao i *vitališče*. U suvremenom su se ruskom jeziku sačuvali leksemi *obitatel'/obitatel'nica* (žitelj, stanovnik/stanovnica),

obitaemyj (nastanjen, naseljen), *obitališče* (*zast. šalj.* boravište, prebivalište) (Dal', 2003; Ožegov; Švedova, 2007) i sl. koji su povezani s – obitelji.

U hrvatskome jeziku postoje dva leksema: "obitelj" i "porodica". U *Rječniku hrvatskoga jezika* (Anić, 2000) porodica je definirana kao šira rodbinska zajednica te svojta, obitelj po slijedu naraštaja (pradjed, djed, otac, sin) te u trećem značenju kao sinonim riječi obitelj (Anić, 2000). Međutim, zagledamo li se u etimologiju tih riječi, prva označava mjesto prebivanja, obitavanja, a druga srodstvo (vidi Janković, 2004: 15). Obitelj pretpostavlja "obitavanje", a porodica – "rod", "srodstvo", "po-rod".

Ruski leksem *sem'ja* (obitelj), odnosno "grupa ljudi koja se nalazi u bliskome srodstvu" (Cyganenko, 1970), a u usmenome narodnom stvaralaštvu također znači i "žena" (Fasmer), u staroruskome nosi značenje "ukućana", "čeljadi" (rus. hist. *čeljad'* – kmetovi, *zast.* kućna posluga). Blizak mu je leksem *semja* (sjeme), "zrno", zapravo početak rasta biljke (Cyganenko, 1970) – u staroruskome "rod", "potomstvo".

Sem'ja je ujedno porodica životinja ili ptica te biljaka koji imaju ista svojstva, pripadnici su iste vrte. Kategorija koja obuhvaća više rodova životinja ili biljaka te skupina genetski srodnih jezika.

Ponekad se za označavanje obitelji koristi i latinska imenica familija (lat. *familia*, rus. *familija*). I ona je u slavenskim jezicima pretrpjela promjene. U ruskome jeziku ona znači prezime, tj. nasljedno obiteljsko ime (Ožegov; Švedova, 2007), ali u drugome značenju sinonim je za rod te u starijemu značenju – obitelj, a u hrvatskome to je obitelj, rodbina osim roditelja i djece ili šira obitelj te porodica životinja i biljaka (Anić, 2000).

Mjesto prebivanja, življenja u Ulickinim djelima postaje važnije od krvnoga srodstva. Mogli bismo stoga reći da ono što je ranije izlazilo izvan granica mogućega izbora postaje mogućim. Čovjek može izabrati mjesto boravka, ali ne može izabrati rod. Ne može birati ni roditelje ni djecu. U našim se primjerima to pokazuje mogućim: Šuriku su "izabrali" prezime, Tanja je "izabrala" oca svojoj kćeri, premda joj Sergej ni biološki ni pravno nije otac, a Pavela Kukockog muče problemi krvi i srodstva:

Ma ja čak ne mogu reći "KRV"...nikakve krvi, nikakvoga srodstva, ničega nema osim iracionalnog, neobjašnjivog, kapricioznog i ništavnog izbora srca (...) (2007: 651).

Obitavanje pod istim krovom i izbor, vlastiti, individualni izbor čine obitelj. Rođaci, ne vlastita djeca okupljaju se nakon Medejine smrti i nastavljaju "rod", koji se rasplinuo diljem svijeta:

Do danas u Poselok dolaze Medejini potomci – Rusi, Litavci, Gruzijci, Korejci. Moj muž mašta da ćemo iduće godine, ako bude novaca, dovesti ovamo našu malenu unučicu koju je rodila naša starija snaha, crna Amerikanka rodom s Haitija (2007: 574).

Valjalo bi tomu dodati niz pseudorodbinskih odnosa u novelističkim ciklusima. "Tajna krvi" ("Tajna krovi") dio je od ukupno četiri novele unutar šire zbirke *Ljudi našega cara* (*Ljudi našega carja*, 2007), gdje se pojavljuju problemi nemogućnosti dokazivanja očinstva (*Utvrdživanje očinstva /Ustanovlenie otcovstva*), ali gdje je biološki ne-otac najbolji otac djece različitih očeva iste majke. U noveli ("Najstariji

sin" /"Staršij syn"/) čitamo o obitelji bez krvnoga srodstva po očevoj liniji: dječak Denis rođen je prije braka, ali ne zna tko mu je biološki otac jer onoga s kojim živi doživljava kao svog. U noveli "Pjevačica Maša" ("Pevčaja Maša") događa se obrnuta situacija: biološki otac ne vjeruje da su djeca njegova i razvodi se, što znači da krv nije krv ako se ne doživljava tako. Griša i Bela u noveli "Sin plemenitih ljudi" ("Syn blagorodnyh ljudej") ne mogu imati djece, zbog čega se Bela osjeća iznevjerenom. Ali ona "pronalazi" oca, odnosno ljubavnika s kojim se ne želi vjenčati, no s njime stječe sina kojega Griša, njezin muž, u dogovoru s njom odgaja kao svojega.

Obiteljsko mjesto ili obitavanje/prebivanje/boravak kao da postaju težištem zajednice. Ako bismo ponovno zavirili u sociološka razmatranja o kojima smo govorili na početku teksta, vidjeli bismo da spomenuti istraživači naglašavaju upravo takve odrednice obiteljskih odnosa, tj. kao "određen brojčnosti koje su povezane brakom, krvnim vezama ili usvajanjem. Zajedno one čine *jedno* domaćinstvo, utječu međusobno jedna na drugu i nalaze se u recipročnim odnosima u skladu s njihovim posebnim društvenim ulogama, kao suprug i supruga, majka i otac, sin i kći, brat i sestra" (Burgess; Locke po Adorno; Horkheimer, 1980: 127). Definiraju je kao nestalnu ili više-manje trajnu zajednicu s djecom ili bez djece.

Raspad obitelji, ako se možemo tako kruto izraziti, zapravo predstavlja raspad tradicionalne obitelji koja podrazumijeva srodstvo (porod, porodicu) kao determiniranost, a ne kao slučaj. Čovjek se umiješao u prirodu srodstva što je bilo izvan dosega ljudskih mogućnosti. Determinizam u svojem značenju objektivne zakonitosti i uzročno-posljedične uvjetovanosti pojava potpao je u drugi plan. Više nema determinizma. Zamijenio ga je slučaj. Roman o Kukockima naprosto je jedan slučaj – kazus, počevši od slučajne obitelji, slučajne kćeri, slučajnoga oca. Takav niz slučajnosti nastavlja se u idućem naraštaju. Obitelj Kukockij nema svoje djece. Elena nema maternicu, a njezin muž nema vlastite djece, Tanja nije Pavelova, a Tanjina kći nije Sergeeva. Svaki je od junaka izabrao svoj put, čak i ono što se čini nemogućim izabrati, kao što su preci i potomci koji čine tzv. "nužnu kauzalnost" (vidi *Postmodernizam*, 2001). Izlazak izvan granica determinizma objašnjavamo krizom "sudbine kao psihološkoga fenomena, osnovanog na cjelini percepcije subjekta svojega života identičnoga samome sebi: u uvjetima nemogućnosti ontologije kao takve ne može biti ni ontološki konstituirane biografije" (*Postmodernizam*, 2001: 807). Život se shvaća na drukčiji način i "konstruiranje svoje 'povijesti' (povijesti svojega života), kao priče stavlja pod znak pitanja bezuvjetnost autoidentifikacije koja se ranije poimala kao nešto zadano, što postmodernizam definira kao 'krizu sudbine'" (*Postmodernizam*, 2001). Individualna biografija prenesena je iz područja sudbine, koju shvaćamo kao fatum, danost, determiniranost, u izbor i slučaj, odnosno u relativiziranu i moguću "priču", ili, prema riječima Barthesa, *History of Love* pretvara se u *Story of Love*, a zatim u *Love Story*.

Problemi obitelji koje smo razmatrali, njezino vrijeme i mjesto razotkrivaju se pod kišobranom izbora i slučajnosti, odnosno u svjetlu smjene determinizma slučajnošću. Ukoliko se poigramo riječima i njihovim etimološkim značenjima, mogli bismo reći da je porodica postala obitelj. Rod i srodstvo postali su individualni izbor svakoga čovjeka posebno, a obitelj – slučajnošću. Stoga prostor obitelji, blisko njezinoj kronotopskoj definiciji, "idiličnoga jedinstva mjesta", dakle mjesta obitavanja i susreta svih obiteljskih članova, zauzima mjesto puno važnije od krvne veze.

LITERATURA

Adorno, T. W.; Horkheimer, M., "Obitelj", u: Adorno, T. W.; Horkheimer, M., *Sociološke studije*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 123–139.

Anić, V., *Rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2000.

Arhangel'skij, A., "Žizn' ulickaja", kritika, 2002. [www.ogoniok.com/5036/27\(2009-02-10\)](http://www.ogoniok.com/5036/27(2009-02-10)).

Bahtin, M. M., "Idilličeskij hronotop v romane", u: Bahtin, M. M., *Voprosy literatury i Èstetiki*, Hudožestvennaja literatura, Moskva, 1975., 2009. <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronotop9.html> (10. 2. 2009-02-10).

BSÈ (Bol'saja Sovetskaja Ènciklopedija) (2001-2009). <http://slovari.yandex.ru> (2006-02-13).

Chouraqui, A., *Deset zapovijedi danas*, Konzor, Zagreb, 2005.

Cyganenko, G. P., *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka*, Izdatel'stvo "Radjans'ka škola", Kiev, 1970.

Dal', V. I., *Tolkovyj slovar' živogo velikoruskogo jazyka. V četyreh tomah*, Russkij jazyk Media, Moskva, 2003.

Čancev, A., "V zamke devič'ih grez", u: *Novoe literaturnoe obozrenie* (ur. Prohrova, I.), br. 69, NLO, Moskva, 2004, str. 260–263.

Čistjakova, O. N., "Koncept SEM'JA v povesti L. Ulickoj 'Medeja i ee deti'", u *Konceptosfera ruskogo jazyka (sopostavitel'nyj diahroničeskij i sinhroničeskij aspekti)*, (ur. Galiullina, K. R.), Meždunarodnaja naučnaja konferencija (Kazan', 4–6 oktjabrja 2004), Trudy i materialy, Izd-vo Kazan. uni-ta, Kazan', 2004, str. 278-280.

Fasmer, M., *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka. V četyreh tomah*, T. III., Progress, Moskva, 1987.

Georgadze, M., "Interv'ju", u: *Nastojasčaja literaturl*. <http://www.litwomen.ru/autogr23.html> (2005-10-25).

Golubović, Z., *Porodica kao ljudska zajednica*, Naprijed, Zagreb, 1981.

Janković, J., *Pristupanje obitelji. Sustavni pristup*, Alinea, Zagreb, 2004.

Opća enciklopedija, ur. Šentija, J., Svezak 6., Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1980.

Ožegov, S. I.; Švedova, N. Ju., *Tolkovyj slovar' ruskogo jazyka*, Rossijskaja akademija nauk, Institut ruskogo jazyka im. V. V. Vinogradova, Moskva, 2007.

Postmodernizm, Ènciklopedija, Interpress Servis, Knižnyj dom, Minsk, 2001.

Savkina, I., "Rod/dom: semejnye hroniki Ljudmily Ulickoj i Vasilija Aksenova", u: *Semejnye uzy: modeli dlja sborki*, Sbornik statej I. i II., NLO, I., Moskva, 2004, str. 156–185.

Tolstoj, L. N., *Anna Karenina*, Izdatel'stvo "Hudožestvennaja literatura", Moskva, 1976.

Ulickaja, L., *Sonečka*, Èksmo-press, Moskva, 2002.

Ulickaja, L., *Veselye pohorony*, Èksmo, Moskva, 2004.

Ulickaja, L., *Iskusstvo žit'*, Rasskazy, Èksmo, Moskva, 2004.

Ulickaja, L., *Iskrenne vaš Šurik*, 2005.

http://www.fictionbook.ru/author/ulickaya_lyudmila/iskrenne_vash_shurik (2005-11-25).

Ulickaja, L., *Kazus Kukockogo*, Èksmo, Moskva, 2007.

Ulickaja, L., *Medeja i ee deti*, Èksmo, Moskva, 2007.

Ulickaja, L., *Ljudi našego carja*, Rasskazy, Èksmo, Moskva, 2007.

Ušakin, S., "Mesto-imeni-ja: sem'ja kak sposob organizacii žizni", u: *Semejnye uzy: modeli dlja sborki*, Sbornik statej I. i II., ur. Ušakin, S., NLO, Moskva, 2004, str. 7–55.

Vojvodić, J., "Sem'ja i ee raspad. Determinizam i slučajnost' v proizvedenijah Ljudmily Ulickoj", u: *Materialy XXXV Meždunarodnoj filologičeskoj konferencii. Istorija ruskoj literatury*, ur. Smirnova, M. V. i dr., Filologičeskij fakul'tet SpbGU, Sankt-Peterburg, 2006.

Vojvodić, J., "Čto otmečæet Gulja? O prazdnikah v proizvedenijah Ljudmily Ulickoj", *Russian Literature*, LXII-I, Amsterdam, 1. 7. 2007, str. 113–120.

Vojvodić, J., "Ljudmila Ulickaja i ruski postmodernizam", *Književna republika*, 6, 5–7, 2008, str. 238–245.

СЕМЬЯ: ДЕТЕРМИНИЗМ И СЛУЧАЙНОСТЬ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛЮДМИЛЫ УЛИЦКОЙ
ЧТО ТАКОЕ СЕМЬЯ?

РЕЗЮМЕ

В тексте речь идет о развитии и значении семьи в смысле социологического феномена. Произведения Людмилы Улицкой очень часто критиками определяются как семейные саги, поскольку человеческие судьбы являются в описаниях данной писательницы самыми важными (романы: *Казус Кукоцкого*, *Медея и ее дети*, *Искренне ваш Шурик*, сборники рассказов и отдельные рассказы). Время и пространство – важнейшие точки пересечения. Время отвечает на вопрос "когда" семья собирается и чувствует себя семьей (чаще всего это праздник), а пространство – на вопрос "где" собирается (город, дом, стол). Текст в итоге своем говорит о возможности выбора и случая, которые стали важнее рода и родственных связей.

Ключевые слова: *семья, родственники, время семьи, пространство семьи, кровное родство, родство по выбору*

